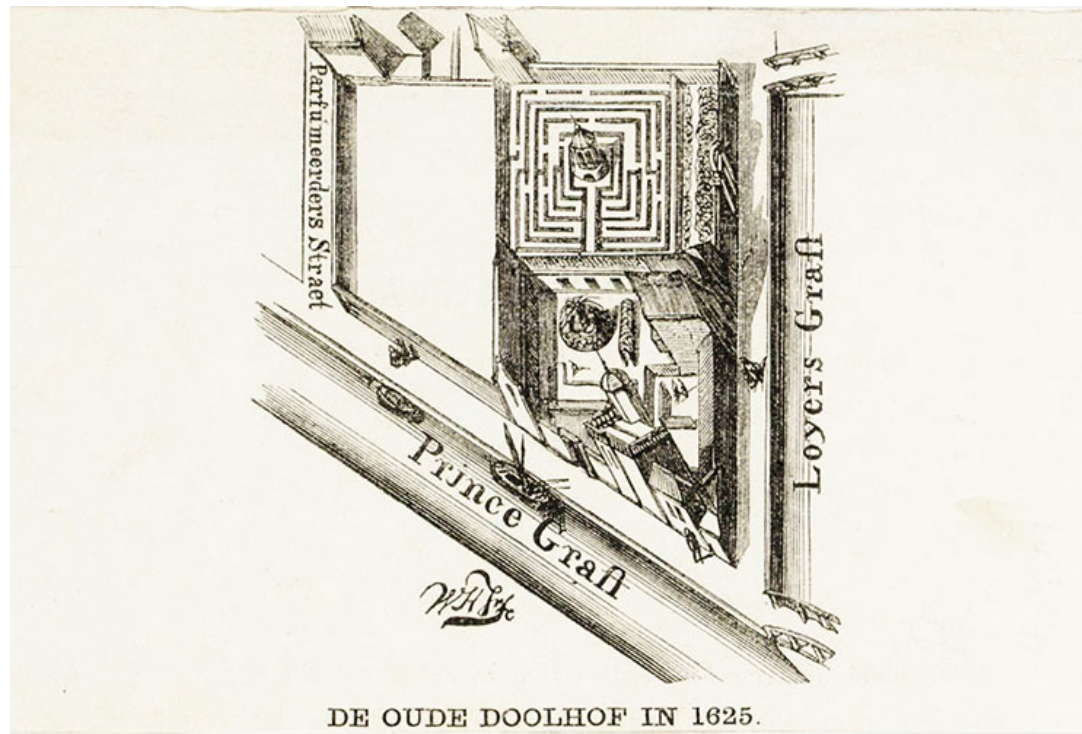

*een 17^e-eeuws pretpark
de Oude Doolhof*

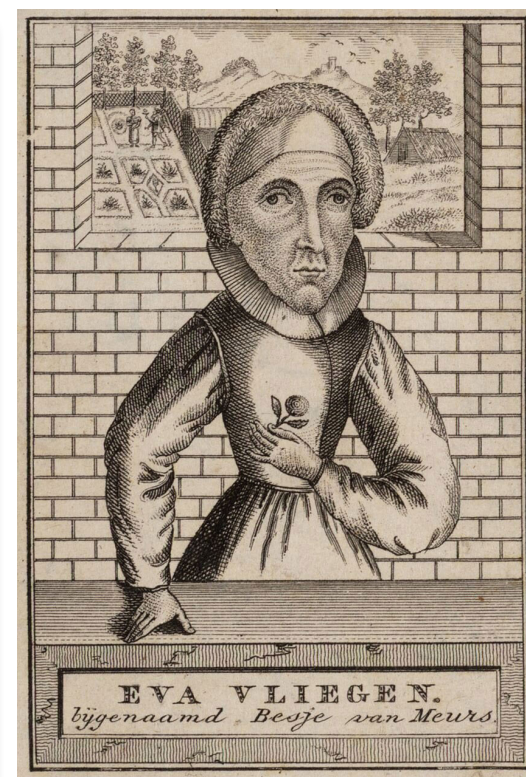
Bijna tweeënhalve eeuw, van ±1620 tot 1863, bevond zich aan de Prinsengracht een mysterieus pretpark, namelijk de Oude Doolhof. Dat lag in de Derde Uitleg aan de rand van de toenmalige stad aan de drukste gracht van de stad, de Prinsengracht. Die was bezaaid met markten, pakhuizen en werkplaatsen, in tegenstelling met de beide andere hoofdgrachten waar de rijke Amsterdammers woonden. Tussen alle drukte en herrie was daar op de huidige huisnummer 338 een poortje met een gevelsteen die passanten opriep naar binnen te komen: “Blijf voor deze poort niet staan, treedt binnen...” Op de drempel al werd de geïnteresseerde gelokt door muziek dat uit de tuin kwam.

- ▶ Poortje dat naar het binnenhof leidde
- ▼ De Oude Doolhof aan de Prinsengracht tussen Looiersgracht en Passeerdersstraat

▲ Titelpagina van een boekje uit 1648 met alle attracties van de Oude Doolhof
▼ Twee attractie op de Oude Doolhof; de doedelzak spelende Jochem en Eva Vliegen die al een variërend aantal jaren niet gegeten had

Dat werd doorspekt met geblaas van schapen, gekwaak van eenden, geloei van koeien, getjilp van vogels en dan weer onderbroken door klokgelui. Bezoekers die al naar binnen waren gegaan lachten luid, slaakten verbaasde of angstige kreetjes en kletsten met elkaar, wat de nieuwsgierige de indruk gaf dat er binnen iets spannends te beleven viel. Binnen wierpen bomen een aangename schaduw over de binnenplaats die gelegenheid bood om te zitten op het ruime terras waar iets gedronken of gegeten kon worden. Er waren boekjes te koop die de geneugten van de Doolhof opsomden. Op de titelpagina van de uitgave van 1648 staat een heggelabyrint afgebeeld en verder worden de kunstzinnige robots met mensengestalte aangekondigd die door uur-

Wie immer Amsterdam beziet /
Vergeete toch het Doolhof niet!

Waarvan men / in dees Prenttafreelen /
De Jeugd een schets tracht mee te deelen.

Zoo, kindren! moogt gij vrolijk doolen;
Maar houdt, hoewel in 't loof verscholen,
Of soms in 't kronklend hof versard,
Der oudren les tot deugd in 't hart.

De reuzen leefden lang voor dezen,
Doch, lieve kindren! wilt niet vrezen,
Wanneer men, als het spel begint,
Een' reus vertoont, met vrouw en kind.

Houdt liever altoos in gedachten
Om nooit te steunen op uw kra hien:
Een reus, met sterk gespierde leden,
Bezweek voor Davids slingersteen.

De naam „Chinee“ moge afkeer wekken,
Doch kindren! gij woot in vertrekken,
Zeer warm gebouwd van kalk en steen,
In deze is met zijn tent te vreên.

Hoewel voorzien met zware sloten,
Heeft deze vrek geen rust genoten:
Hij drukt met lijf en hand de kist,
Schoon niemand hem zijn geld betwist.

Het schild en zwaard en oorlogswapen,
Is juist geschikt voor spaansche knapen:
Doch, kindren! zijt ge aan Neêrland waard,
Blijft dan, als krijgsman meer bedwaard.

Noemt men in 't Doolhof eens, van Meurs!
Dan, kindren! denkt ge aan schrale beurs:
Doch wilt, als deze vrouw, niet liegen,
Want gij zoudt zeker n bedriegen.

In juist getroffen prenttafreelen,
Moge eerle Willem beid meer streelen,
Maar wie dit in het Doolhof ziet,
Miskent den Nederlander niet.

In houding, zwaard en siere trekken,
Kan elk een' engelschman ontdekken;
Doch, kindren! denkt het koningskleed
Beveiligd niet voor schande en leed.

Dus ziet gij, zoo doorkroon als kleeden,
Der Zweden dappren vorst vereeden,
En tevens goet de rijksprinses,
Van ouderlijfe en erbedies.

Men moge aan 't rijkke hof vertoeven,
En nooit eens anders hulp behoeven.
Schaars leeft men vrolijk, zonder rouw,
Als deze herder met zijn vrouw.

Met paardepoot en ezelsoren,
Liet nooit een mensch mezijktoon hooren:
En wat ge in 't spel des Doolhofs ziet,
Zijn oude fabels, anders niet.

In Perfisch dorre zandwoestinen,
Zal't fchaapje van geen dorst verkwinen,
Want zelfs de grootte rijk-prinse
Vult uit de herders bron haar fles.

Heeft ooit de snoode rt loon ontvangen,
Het was toen Haman werd gehangen,
I er gale, voor Mordechai gebouwd,
Waarom de jood nog purim houdt.

Semiramis smeeft Babels koning,
Ten blik van 's vorften gunstbetooning,
Al was het slechts voor é-nen dag,
In hare hand het rijtsgezag

Semiramis ten staatswagen,
Kon dus de rijkstriumf behagen,
Nadat, als Babels opperbeer,
Haar man bezweek voor 't moordgeweer.

Hoewel tot konings rang geboren,
Kon Salomo het goud bekoren,
Dat Scheba's koningin hem biedt,
Zoo als gij dit in 't Doolhof ziet.

Wat weelde of wellust kon verzinnen,
Herschlep de heiden tot godinnen,
En goden, die, bij naam en daan,
Dus, groepsgewijze, in 't Doolhof staan.

Om nu het vrolijk spel te sluiten,
Komt gekke Hans een poosje buiten,
Alléén de pret, die deze baart,
Is u vijf centen dubbel waard.

En vindt gij 't spel bekijkenswaardig,
Niet minder, kindren! is het aardig,
Als u, in elk figuur, 't fontein,
Tot wederziens doet vrolijk zijn.

Te Amsterdam, bij d'Erve H. RYNDERS, in de Tweede Tuindwarsstraat.

werken aangedreven werden. Of de prachtige fontein ‘De Triomf van Bacchus en Ariadne’ en de levensgrote beelden van beroemde 17^e-eeuwse koningen en prinsen. Bovendien beloofde het boekje dat er voortdurend nieuwe of verbeterde attracties tentoongesteld zouden worden.

Voor de overige attracties moest men langs een kassa waar de toegangsprijs betaald moest worden. Bacchus was niet op z’n achterhoofd gevallen! Op naar de beeldengalerij. Er was een podium en er tegenover stonden banken als in een amfitheater. Iedereen nam plaats en dan gingen de gordijnen op als in een echt theater, de ‘ver-

- ▲ *Het gebouw voor de beeldengalerij; links de tweede ingang naar de attracties*
- ◀ *Het interieur van dat gebouw; links, achter het hek, de explicateur*

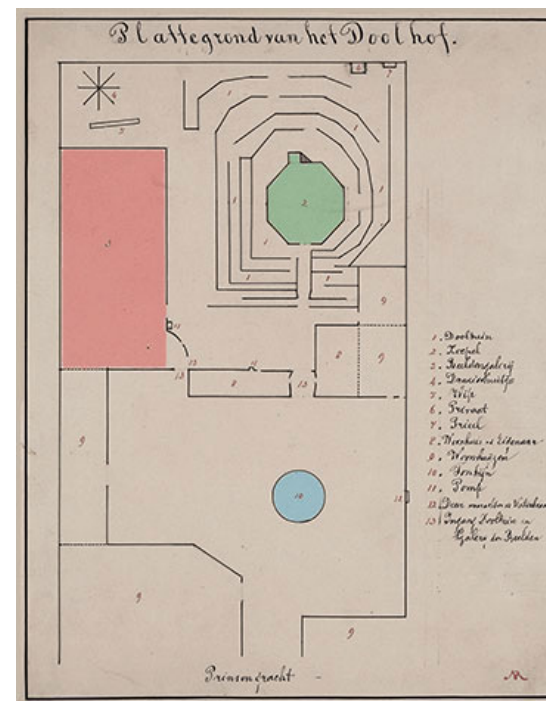
tooning’ kon beginnen. Er klonk orgelmuziek en men ontwaarde beelden die elk op zich door een ingebouwd uurwerk bewogen. Het publiek stond versteld en zat met open mond te kijken naar de soms levensgrote en levensechte beelden en was onder de indruk. Groepen androïden - want dat waren het eigenlijk - speelden in decors mythologische of Bijbelse scenes na. Aan complexe astronomische klokken bewogen diverse onderdelen en gaven iets aan dat de toeschouwer niet kon doorgronden zonder naar de explicateur te luisteren. Automaten kwamen tot leven en maakten hels lawaai, maakten vogel- of andere dierengeluiden of krijsten onheilspellend. Dat waren de geluiden die bij de ingang al te horen waren. Het grootste beeld, Goliath, kon alleen zijn hoofd, ogen en vingers bewegen, maar hij was meer dan levensgroot. David en Goliath hebben overigens de tand des tijds doorstaan. De attractie werd nog vergroot door de exotische kostuums die de figuren droegen. Je waande je

in de woestijn, een paleis of een stad in een ver vreemd land.

Er waren in Amsterdam destijds wel vijf doolhoven maar de Oude Doolhof was de grootste, interessantste en langstlevende. Het topstuk was de fontein op de binnenplaats, die in menig 17^e-eeuws reisverslag genoemd wordt. Omdat animerende pamfletten bewaard bleven is er vrij veel bekend over de Doolhof. De attracties zelf niet helaas, alleen David en Goliath zijn er nog. Bij deze groep hoorde ook een figuur 'Jochem' maar die is later verloren gegaan. We weten alleen niet of die in het verbouwde Amsterdam Museum weer een plaatsje zullen krijgen. Van de fontein 'de Triomf van Bacchus en Ariadne' zijn levendige beschrijvingen bekend. Een uitgebreide groep opgesteld bovenop een grot omgeven door een gracht. Aan weerszijden van het hoofdwerk bevinden zich twee bassins die verticale waterstralen oppompen die sterk genoeg zijn om een bal en een kroon aan te hangen. Er is ook een kandelaar die water spuit en op de

- ▲ *Plattegrond van de Oude Doolhof; blauw=fontein, rood=beeldengalerij en groen=koepel in de doolhof; klik de afbeelding om hem in maximale resolutie te bekijken in de Beeldbank van het Stadsarchief (rechtsklik en kies voor nieuw tabblad)*
- ◀ *Fontein Bacchus en Ariadne met de 'bedriegertjes' rondom*

voorgond spuiten meerdere waterstralen tussen de stoepstenen omhoog. In het midden van het beeldengroep staat Bacchus (p.7); naakt, afgezien van een gordel en een krans van wijnbladeren, houdt hij een beker en een tros druipende druiven vast. Ariadne knielt voor de wijngod; hoewel ze volledig gekleed is, lijken er hoge waterbogen uit haar borsten te spuiten. Ook is de strijdswagen van Bacchus te zien, getrokken door twee luipaarden. Achter rijdt een mollige putto, drinkend uit een hoorn, schrijlings op een wijnvat. Fopfonteinen, geïnstalleerd onder de kiezelstenen pad rond de beeldengroep, ook bekend als bedriegertjes, spuwden plotseling waterstralen omhoog, waardoor degenen die daar stonden doordrenkt werden. Veel bronnen beweren hoe komisch en plezierig het was om te zien hoe de vrouwen en jonge meisjes die naar het fonteinbeeld stonden te staren verrast werden door koud water dat plotseling langs hun rokken omhoog spoot. Ze schreeuwen en ‘huppelen rond als pasgeboren kalfjes’, grinnikte Tobias van Domselaer in zijn *Geschiedenis van Amsterdam* uit 1665, waarin een lange beschrijving staat van de trekpleisters van de Doolhof.

Dan naar het labirint, een ander hoogtepunt van de Doolhof. Het werd gevormd door hoge hagen in concentrische cirkels die oneindige dwaaltochten veroorzaakten. Onderweg werd de hilariteit nog vergroot door een licht alcoholische roes. Je loopt ook meer begeistert door het labirint met een slok op. Er was maar één doel..., het centrum bereiken en er was maar één weg daar naartoe. Als je die vond kon je je Daedalus wanen die het Kretenzische labirint bedwong. Tot het zover was raakte de bezoeker gedesoriënteerd en verloor het vertrouwen in de eigen waarneming. Je moest dit absoluut niet in je eentje proberen want dat fnuikte de pret. Had vader Cats niet geschreven over ‘de doolhof der kalverliefde’? Jonge stelletjes dwaalden tussen de heggen en waanden zich onbespied. De ontwerper van het labirint

▲ *Tempelachtige koepel in het hart van het labirint; dit is een 18e-eeuwse herbouw zoals J.M.A.Rieke die rond 1862 zag*

had ervoor gezorgd dat je uiteindelijk toch de weg naar het midden vond waar een koepel boven de heggen oprees. Dat was een houten uitkijkpost die de bezoeker aan een tempel deed denken. Van hieruit kon je zien waar je allemaal (verkeerd) gelopen was.

Kritiek was er destijds volop op de Doolhof. Loltrappen door dronken boeren en opscheppen over - inmiddels achterhaalde - techniek. Het publiek raakte uitgekeken op doolhoven en de een na de ander sloot zijn deuren. De Oude Doolhof hield het 't langst vol, zoals gezegd tot 1862 toen de grond verkocht werd en de figuren ergens opgeslagen werden. Ze kwamen in 1895 nog een keer op de proppen tijdens de Internationale Vaktentoonstelling van de Nederlandse Hotelhoudersbond op het Museumplein. Onderdeel daarvan was het eerder succesvolle gebleken 'Oud-Holland' waarin ook enkele attracties uit de voormalige Doolhof opgesteld stonden. Maar de 'moderne' mens was niet meer onder de indruk van stuntelig bewegende automaten. "Nep zonder ziel!"

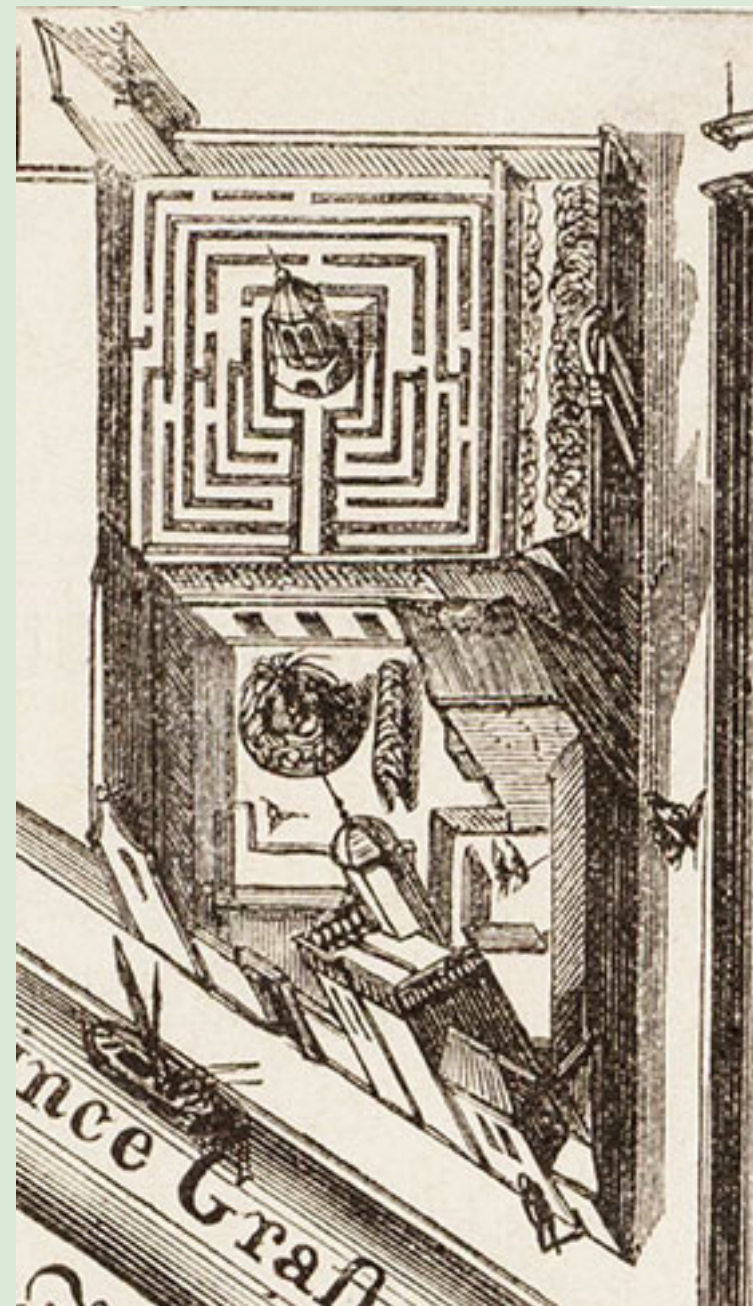
- ▲ Prinsengracht bij de kruising met de Looiersgracht
- ◀ Het poortje van de Oude Doolhof na de sluiting in 1863; net als alle andere afbeeldingen afkomstig uit de Beeldbank van het **Stadsarchief Amsterdam**

Commentaar

Er staan in de Beeldbank van het Stadsarchief tientallen afbeeldingen die over oude doolhoven gaan. Wanneer we de plattegronden (pag. 2 en 7) mogen geloven vallen in de beschrijvingen bij die afbeeldingen een aantal ongerijmdheden op. Zo is ergens sprake van twee binnenhoven terwijl er op beide plattegronden maar

één binnenplaats is. In het midden daarvan staat een of dé fontein waarvan dan weer twee uitvoeringen te zien zijn. De toegang die betaald moest worden werd geïncasseerd bij een kassa die volgens beschrijvingen tussen de binnenplaats en de rest van de tuin met beeldengalerij en labyrint stond. Of dit betekent dat de toegang tot de binnenplaats met fontein publiekelijk toegankelijk was, wordt niet vermeld. Verder staat op een afbeelding die stelt de situatie van 1625 weer te geven (rechts; getekend rond 1870, ná de sluiting) een vierkant labyrint terwijl de prent van 1648 (pag.7) een ronde laat zien. Beide zijn zonder twijfel van de Oude Doolhof, Prinsengracht hoek Looiersgracht. De topografische tekenaar J.M.A. Rieke maakte t.g.v. de sluiting van de Oude Doolhof in 1862 een serie tekeningen, naar aan te nemen is in opdracht van het KOG. Die moeten we serieus nemen en dan blijkt dat het muurtje met het poortje erin vervangen is door een woonhuis met een doorgang naar de doolhof. De heggen van het labyrint zijn bij hem vervangen door ruwhouten hekken. Ook het verdwijnen van de fontein met Bacchus en Ariadne wordt iets duidelijker; dat moet in de tweede helft van de 18^e eeuw gebeurd zijn. In 1806, bij een executoriale verkoop is de fontein van de afbeelding linksboven omschreven. Tot slot tekent de eveneens topografische tekenaar Herman Misset, voor hetzelfde KOG in 1902, in de gevelrij Looiersgracht 15-19 de ingangspoort naar de doolhof.

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Kloosters en Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Schuilkerken in Amsterdam, Anneke Huijser
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Muis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij
- Pleisterbeeldengierter Carel Sartori, Anneke Huijser

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- * Scheepsbouw te Amsterdam in vroeger eeuwen, F.G.M. Douwes
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Masterplan of toeval? Over de Derde en Vierde Uitleg

- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Huisnummering in Amsterdam (1796-1876)
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996
- Het IJ en de IJpolder

Amsterdam-Noord

- Volewijkenlanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- Industrie Buiksloterham door Wim Huissen
- ENTOS door Wim Huissen
- ELTA door Wim Huisen
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij door Ruud van der Sluis

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- 't IJ, van getijderekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst

Diversen

- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?
- Remonstrantenkerk, de Rode Hoed
- Metamorfozes, wat stond hier vroeger ook alweer? Ria Scharn
- Sint Pietershal in de Nes
- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum Willem III in 1874, Paul Graalman
- * Ons Gouden Vondelpark, gedenkboek t.g.v. 50-jarig bestaan in 1914

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina's 2014 en later, met kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2020, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2021, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2022, 8 opstellen, idem